

The Role of Translation and Its Requirements in the Realization of Modern Islamic Civilization

Mortaza Abdi Chari¹

Shiva Pardazesh²

Somayeh Abdi Saghadzadeh³

Received: 30/12/2023

Accepted: 05/02/2024

Abstract

In the history of Iran, three periods of translation movement have been observed, which led to a scientific and civilizational movement in the Sassanid and Abbasid periods, but the Qajar translation movement did not reach the desired result. The scientific movement in the Abbasid period, by gathering human knowledge, at the beginning of the third century of Hijri, along with Islamic education and sciences, provided the foundation for the formation of the great Islamic civilization. Examining the policy and identifying the weak and strong points of the previous movements can show the solutions to face the current problems of Iran and define a new policy for the scientific movement. The question is, what are the requirements of translation according to the teachings of the previous movements and what solutions can be defined in this regard? In this article, the past scientific movements were examined in a descriptive-analytical method,

---

1. Assistant Professor, Department of Mahdiism Studies, Research Center for Mahdiism and Future Studies, Islamic Sciences and Culture Academy. Qom, Iran (corresponding author). m.abdichari@isca.ac.ir.

2. Student of Level Two in Women Islamic Seminary of Mazandaran, Mazandaran, Iran.
s.shirmohammadi@gmail.com.

3. Lecturer and 4th level student of Women Islamic Seminary of Mazandaran, Mazandaran, Iran.
zeynab.hasan.1397@gmail.com.

---

* Abdi Chari, M., Pardazesh, Sh., & Abdi Saghadzadeh, S. (1402 AP). The Role of Translation and Its Requirements in the Realization of Modern Islamic Civilization Morteza Abdi Char. *Journal of Islamic Knowledge Management*, 5(9), pp. 47-79. <https://doi.org/10.22081/jikm.2024.68459.1096>

and the requirements of the field of translation and the field of science publication were extracted for the realization of the new Islamic-Iranian civilization. Previous movements had a similar process, which includes the stage of feeling the need, the stage of elementary or education, the stage of translation movement and the stage of flourishing or civilization. The requirements of the translation include the establishment of a translation organization, the allocation of sufficient funds, the selection of books and translators, the protection of the Persian language, the accuracy and revision of the translation, the vigilance against being translated, and the continuity of the translation.

Keywords

Scientific movement, translation movement, publication of science, modern Islamic civilization, Iranian civilization.

دور الترجمة ومتطلباتها في تحقيق الحضارة الإسلامية الحديثة

مرتضى عبيدي تشاري^١ شيوا بردازش^٢ سمية عبيدي سقازاده^٣

تاريخ الاستلام: ٢٠٢٣/١٢/٣٠ تاريخ القبول: ٢٠٢٤/٠٢/٠٥

الملخص

شهد تاريخ إيران ثلاث فترات من حركة الترجمة، وأدت الفترة الساسانية والعباسية إلى حركة علمية وحضارية، إلا أن حركة الترجمة القاجارية لم تصل إلى النتيجة المرجوة. لقد وفرت النهضة العلمية في العصر العباسي الأساس لتكوين الحضارة الإسلامية العظيمة من خلال جمع المعارف الإنسانية في بداية القرن الثالث الهجري، إلى جانب المعارف والعلوم الإسلامية. إن دراسة السياسات والسلوكيات وتحديد نقاط الضعف والقوة للحركات السابقة يمكن أن تظهر الحلول لمواجهة المشاكل الحالية للبلاد وتحديد سياسات جديدة للنهضة العلمية. والسؤال في هذه الدراسة هو، ما هي متطلبات مجال الترجمة وفق تعاليم الحركات السابقة، وما الحلول التي يمكن تحديدها وفقها؟ تناولت هذه المقالة الحركات العلمية السابقة بطريقة وصفية تحليلية، واستخرجت متطلبات مجال الترجمة ومجال النشر العلمي لتحقيق الحضارة الإسلامية الإيرانية الجديدة. وكانت لعملية حركات الترجمة السابقة أوجه تشابه، منها مرحلة الشعور بالحاجة،

١. أستاذ مساعد بقسم الدراسات المهدوية، معهد المهدوية والدراسات المستقبلية، المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية. قم، إيران (الكاتب المقابل).
m.abdichari@isca.ac.ir

٢. طالبة المستوى الثاني، الحوزة العلمية للنساء، مازندران، إيران.
s.shirmohammadi@gmail.com

٣. محاضرة وطالبة في المستوى الرابع في الحوزة العلمية للنساء، مازندران، إيران.
zeynab.hasan.1397@gmail.com

* عبيدي تشاري، مرتضى؛ بردازش، شيوا وعبيدي سقازاده، سمية. (٢٠٢٣ م). دور الترجمة ومتطلباتها في تحقيق الحضارة الإسلامية الحديثة. مجلة نصف سنوية ترويجية إدارة المعلومات الإسلامية ٥(٩)، صص ٤٧-٧٩.
<https://Doi.org/10.22081/jikm.2024.68459.1096>

والمرحلة الابتدائية أو التعليم، ومرحلة نهضة الترجمة، ومرحلة الازدهار أو تكوين الحضارة. وتشمل متطلبات مجال الترجمة: استتاب منظمة للترجمة، وتخصيص الأموال والميزانية الكافية، واختيار الكتب والمترجمين، وحماية اللغة الفارسية، والدقة في الترجمة ومراجعتها، واليقظة من هيمنة الترجمة وسيطرتها، واستمرارية الترجمة.

المفردات الأساسية

الحركة العلمية، نهضة الترجمة، نشر العلوم، الحضارة الإسلامية الحديثة، الحضارة الإيرانية.

نقش ترجمه و الزامات آن در تحقق تمدن نوین اسلامی

مرتضی عبدی چاری^۱   شیوا پردازش^۲   سمیه عبدی سقزاده^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۰۹   تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۶

چکیده

در تاریخ ایران، سه دوره نهضت ترجمه مشاهده شده است که در دوره ساسانی و عباسی به نهضت علمی و تمدنی انجامیده، اما نهضت ترجمه قاجاری به نتیجه مطلوب نرسیده است. نهضت علمی در دوره عباسی با تجمیع دانش بشری، در آغاز سده سوم هجری، همراه با معارف و علوم اسلامی، بنیان تشکیل تمدن بزرگ اسلامی را فراهم کرد. بررسی خط‌مشی و شناسایی نقاط ضعف و قوت جنبش‌های قبلی، می‌تواند راهکارهای مواجهه با مسائل کنونی کشور را نشان داده و خط‌مشی جدیدی برای نهضت علمی تعریف کند. پرسش این است که الزامات حوزه ترجمه با توجه به آموزه‌های نهضت‌های قبلی چیست و چه راهکارهایی می‌توان متناسب با آن تعریف کرد؟ در مقاله حاضر به روش توصیفی - تحلیلی جنبش‌های علمی گذشته بررسی شدند و الزامات حوزه ترجمه و حوزه نشر علم برای تحقق تمدن نوین اسلامی - ایرانی استخراج شدند. نهضت‌های پیشین دارای

۱. استادیار، گروه مهدویت‌پژوهی، پژوهشکده مهدویت و آینده‌پژوهی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. قم، ایران (نویسنده مسئول).
 m.abdichari@isca.ac.ir

۲. دانش‌آموخته سطح ۲ حوزه علمیه خواهران مازندران، مازندران، ایران.
 s.shirmohammadi@gmail.com

۳. مدرس و دانش‌آموخته سطح ۴ حوزه علمیه خواهران مازندران، مازندران، ایران.
 zeynab.hasan.1397@gmail.com

* عبدی چاری، مرتضی؛ پردازش، شیوا و عبدی سقزاده، سمیه. (۱۴۰۲). نقش ترجمه و الزامات آن در تحقق تمدن نوین اسلامی. دو فصلنامه علمی - ترویجی مدیریت دانش اسلامی، ۵(۹) صص ۴۷-۷۹.

<https://Doi.org/10.22081/jikm.2024.68459.1096>

روند مشابه‌ای بودند که شامل مرحله احساس نیاز، مرحله ابتدایی یا تحصیل، مرحله نهضت ترجمه و مرحله شکوفایی یا تمدن‌سازی می‌شود. الزامات حوزه ترجمه شامل: استقرار سازمان ترجمه، تخصیص بودجه کافی، گزینش کتب و مترجمین، پاسداری از زبان فارسی، دقت و بازنگری در ترجمه، هوشیاری در برابر ترجمه‌زدگی و استمرار ترجمه‌شناسایی شدند.

کلیدواژه‌ها

نهضت علمی، نهضت ترجمه، نشر علم، تمدن نوین اسلامی، تمدن ایرانی.

مقدمه

اگر جامعه‌ای بخواهد گامی به سوی تمدن و ترقی بردارد به ناچار باید به تجزیه و تحلیل علوم و اطلاعات جدید پردازد و از آن برای خود دنیای منظم جدیدی بسازد. این مطلب در ابتدای پیدایش هر تمدنی دیده می‌شود. جنبش‌های علمی معمولاً پس از یک دوره رکود و توقف پیشرفت‌ها، جایی که ایده‌های علمی و فرهنگی موجود ریشه‌دار شده‌اند، اتفاق می‌افتند. مطالعه جنبش‌های علمی می‌تواند برای محققان، سیاست‌گذاران و متخصصان به‌طور یکسان بسیار آموزنده باشد. با بررسی موفقیت‌ها و شکست‌های جنبش‌های علمی گذشته، می‌توان راهبردهایی را برای غلبه بر چالش‌هایی که در دوره‌های تغییر علمی به وجود می‌آیند شناسایی کرد. اولین بار، ایران در عهد ساسانی (۶۵۱ - ۲۲۴م) به یک حوزه علمی مستقل تبدیل شد و در ادامه، تمدن اسلامی نیز از این حوزه علمی بهره‌مند گردید.

مسلمانان در آغاز تحول فکری و فرهنگی خود ابتدا به بیگانه‌یابی دست زدند. مجموع دانش بشری در کنار معارف و علوم اسلامی قرار گرفت و زیربنای تمدن عظیم اسلامی شکل گرفت و بعدها همگی زیربنای تحولات اساسی در تمدن غرب در قرون وسطی و انقلاب علمی رنسانس شدند. هرچند نسل‌های بعدی مسلمانان نتوانستند از این نهضت علمی نگهداری کنند و در نهایت ضعف در دستگاه حکومت عباسی (۶۵۶ - ۱۳۲ق)، زمینه‌های نابودی این میراث ارزشمند توسط بیگانگان را فراهم آورد. در عهد قاجار (۱۳۰۴ - ۱۱۷۵ش) مجدداً تلاش‌هایی جهت زنده کردن نهضت ترجمه انجام شد که امتداد این تلاش‌ها به دوره پهلوی و سپس جمهوری اسلامی رسید. امروزه وجود موانع، چالش‌ها، الزامات هویتی و فرهنگی - معرفتی در ترجمه سبب می‌شود زمینه را برای گفتگو با زبان جهانی بسیار کم‌رنگ کرده و زمینه را برای پذیرش مفاهیم تازه نظام و نهادینه کردن آن را از بین ببرد و بالعکس با رفع موانع در ترجمه باعث گسترش و تعمیق هویتی و معرفتی و فرهنگی می‌شود؛ از این رو در دوران معاصر فرصت بیشتری برای کندوکاو در آثار گذشتگان فراهم شد، اما متأسفانه سیل ترجمه‌های امروزی از حوزه‌های علمی غربی منجر به یک نهضت علمی و در نهایت تشکیل تمدن نوین نشده

است. مرور خط‌مشی‌های پیشین می‌تواند نشان‌دهنده گزینه‌های بیشتری برای برخورد با مسائل کنونی باشد. پس لازم و ضروری است نهضت‌های علمی در ادوار گذشته مورد بررسی قرار گیرد، تا راه‌گشایی به چشم‌انداز پیشرفت علمی در ایران و الگوی تمدن اسلامی باشد.

۱. پیشینه تحقیق

پیشینه تحقیق نشان می‌دهد بخش اعظمی از مطالعات موجود مانند: شفیعی کدکنی (۱۳۴۰)، فانی (۱۳۶۰)، میلانی (۱۳۸۴) و جمیلی (۱۳۸۵) به معرفی نهضت ترجمه در دوران طلایی اسلام پرداخته‌اند. برخی از مطالعات نیز نگاه جزئی‌تری به این برهه داشته‌اند؛ از این حیث، جان احمدی (۱۳۷۹)، نجف‌پور و همکاران (۱۳۹۰) و هاشمی و حیدرپور (۱۳۹۲)، به ترتیب نتایج و پیامدهای نهضت ترجمه در خلافت عباسیان، وضعیت حوزه‌های علمی در زمینه‌ها و عناصر شکل‌گیری در نهضت اسلامی، و نظریه هدفمندی در نهضت علمی اسلامی را بررسی کرده‌اند. تعداد کمتری از مطالعات همچون حسین طلایی و نجفیان (۱۳۹۰) و خسرویگی و فیضی (۱۳۹۱) نیز به ترجمه در دوره قاجار تمرکز داشته‌اند. همچنین پاره‌ای از مطالعات نیز بدون توجه به پیشینه غنی ایرانی - اسلامی برای مانع‌زدایی از نهضت تولید علم راهکارهایی ارائه کرده‌اند (سبحانی‌نژاد و افشار، ۱۳۸۸). با این وجود مطالعه‌ای که با توجه به ویژگی‌های نهضت‌های قبلی الزامات حوزه ترجمه و حوزه نشر علم برای تحقق تمدن نوین اسلامی - ایرانی استخراج کرده باشند در دسترس نیست؛ از این رو هدف از این پژوهش در ابتدا، بررسی تاریخچه نهضت ترجمه در دوره ساسانی، اسلامی و قاجاری و در ادامه، الگوگیری از ویژگی‌های بارز و مثبت این ادوار است.

۲. مفهوم ترجمه

لغت‌شناسان درباره ریشه و اصل ترجمه اختلاف نظر فراوانی دارند و هر کدام براساس مبنای نظری خودشان ترجمه‌ای از «ترجمه» ارائه داده‌اند. عده‌ای منشاء آن را عربی

می‌دانند و برای ترجمه سه مدل ترسیم کرده‌اند:

۱. ترجمه از ریشه «رَجَم» است که در اصل به معنای «سنگ پرنی» است و «ترجمان» نیز از همین ماده است^۱ (راغب اصفهانی، بی‌تا، ص ۱۹۰، ماده رجم).
۲. از ریشه «تَرَجَم» چهار حرفی است (فیومی: ۱۴۲۸ق، ج ۱، ص ۴۳؛ آقا بزرگ تهرانی، ۱۳۷۲، ج ۴، صص ۷۲ - ۷۳).

۳. لسان العرب «ترجمان» را هم در ماده «رجم» و هم ماده «تَرَجَم» آورده است؛ اما در ماده «تَرَجَم» می‌نویسد: معنای آن مفسر زبان است و جمع آن «تراجم» است و تا و نون (در ترجمان) زایده است (ابن منظور، ۱۴۰۵ق، ج ۱، صص ۳۱۶ و ۱۱۳۷).

ب) برخی دیگر واژه «ترجمه» را اصالتاً کلمه‌ای غیر عربی دانسته‌اند که وارد زبان عربی شده است (نفیسی، بی‌تا، ج ۲، ص ۸۴۷) و ریشه آن را چند نوع بیان کرده‌اند:

۱. «ترجمه» را از کلمه سریانی «ترگمانا»^۲.
۲. یا کلمه آرامی «ترگوم»^۳ یا «ترگومین»^۴ انگاشته‌اند که «ترگوم» به ترجمه آرامی، کتاب عهد عتیق (تورات و ملحقات آن) گفته شده است (مصاحب، ۱۳۸۰، ص ۶۳۳؛ نخله، بی‌تا، ص ۱۷۵).

۳. بعضی هم «ترجمان» را از ریشه «ترزبان» فارسی بوده که آن را معرب کردند و «ترزقان» گفته‌اند (نخله: بی‌تا، ص ۱۷۵؛ نفیسی: بی‌تا، ج ۲، ص ۸۴۷).

۴. و برخی دیگر «ترجمه»، از ریشه «رجم» کلدانی به معنای افکندن است (رامیار، ۱۳۷۹، ص ۶۴۶).

۵. در فرهنگ تطبیقی عربی به زبان‌های سامی و ایرانی آمده است: تَرَجَم (به زبان دیگری درآوردن): در زبان آرامی و عبری «تَرَجَم»^۵ و در زبان سریانی، برابر «تَرَجِم»^۶ است (مشکور، ۱۳۵۷، ج ۱، ص ۹۸).

۱. «و يستعار الرجم للرمی و التوهم و للثتم و التوهم نحو قوله تعالى: رجما بالغیب».

2. Targmana
3. Targom
4. Targumin
5. Targem
6. Tergem

معنای اصطلاحی «ترجمه» با توجه به تنوع منشاء و ریشه آن، به خصوص در عصر حاضر تعاریف گوناگونی از ارائه شده و عناصری را در آن دخالت داده‌اند؛ اما به طور کلی مراد از ترجمه در اصطلاح و در عرف، انتقال معنی کلام از زبانی به زبان دیگر است. با توجه به اینکه جمیع معانی و مقاصد منظور در متن اصلی را متضمن باشد به حدی که گویی عین کلام را از لغتی به لغت دیگر منتقل کرده‌اند با علم به اینکه نقل عین کلام از زبانی به زبان دیگر میسر نیست (سلماس‌زاده، ۱۳۶۹، ص ۱۱).

برخی از متخصصان علم ترجمه، «ترجمه» را چنین تعریف می‌کنند: ترجمه عبارت است از: نزدیکترین معادل زبان مورد ترجمه اول، از جهت مفهوم و بعد از لحاظ سبک (بی‌آزار شیرازی، ۱۳۷۶، ص ۲۳؛ طاهره صفارزاده، ۱۳۶۶، ص ۲۰).

در عین حال کلمه ترجمه در معانی گوناگون به کار رفته است که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

- بیان سیرت و اخلاق و نسبت اشخاص، چنانکه از شرح حال بزرگان به ترجمه احوال یا ترجمه مؤلف و از کتبی که درباره احوال و اخلاق شخصیت‌ها نوشته شده به «کتاب تراجم» تعبیر می‌شود (آقا بزرگ تهرانی، ۱۳۷۲، ج ۴، صص ۵۵ و ۹۸).

- به مقدمه کتاب که دیاچه از کتاب است «ترجمه الکتاب» گفته می‌شود (معلوف، ۱۳۸۷، ص ۶۰).

- تبلیغ و رساندن کلام به کسی که آن را نشنیده است. در تصوّف ترکی به کسی که طریقه صوفیه را به مبتدی القاء می‌کند «ترجمان» گفته می‌شود (رامیار، ۱۳۷۹، ص ۶۴۶).

- تفسیر و تقریر به زبان دیگر از معانی ترجمه است. چنان که در نهج البلاغه آمده است «و تراجمة ينطق علی السنتهم» (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۰).

به نظر می‌رسد؛ مشهورترین و متداول‌ترین معنای ترجمه، «نقل و برگردان مفهومی از زبانی به زبان دیگر است؛ به طوری که تمام معانی و فهم زبان اصلی در زبان ترجمه‌ای آن دیده شود؛ حال این ترجمه مکتوب باشد یا شفاهی» است.

۳. مراحل شکل‌گیری نهضت علمی

در ایران سه دوره به داشتن نهضت ترجمه ممتاز شناخته می‌شوند (مسجد جامعی، ۱۳۸۰). هرچند مرزبندی بین مراحل تشکیل نهضت علمی کار دشواری می‌باشد اما به‌طور کلی می‌توان یک خط‌مشی ویژه از ابتدا تا شکوفایی نهضت علمی متصور بوده که هر کدام ویژگی‌های خاص خود را دارند. این مراحل را می‌توان به ترتیب: مرحله احساس نیاز، مرحله ابتدایی یا تحصیل، مرحله میانی یا نهضت ترجمه، مرحله شکوفایی یا مرحله تمدن‌سازی نام‌گذاری کرد.

۳-۱. مرحله احساس نیاز

در این مرحله عوامل داخلی و خارجی باعث تحریک حاکمیت جامعه برای ایجاد یک حرکت علمی می‌شوند. در ادوار مختلف احساس نیاز به حرکت علمی دارای انگیزه‌های متفاوتی بوده است (نجف‌پور و همکاران، ۱۳۹۰). پنج مورد از عوامل و زمینه‌های شکل‌گیری نهضت علمی اسلامی را برشمردند که از این بین دو عامل قابلیت تعمیم بیشتری برای شرایط پس از پیدایش جمهوری اسلامی را دارند؛ اما عوامل دیگر مقتضای شرایط حاکم در عصر عباسیان بوده است.

عامل اول عبارت است از، نظر مساعد جهان‌بینی اسلامی و سیره بزرگان دینی نسبت به علوم عقلی و تجربی دیگر فرهنگ‌ها؛ از این حیث قرآن کریم به تفاوت دانستن و ندانستن بارها اشاره کرده است، به‌طوری که عبارت علم ۸۰ مرتبه در قرآن کریم تکرار شده است که از این جمله آیات می‌توان به آیه «يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ» (مجادله، ۱۱) و آیه «وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» (آل عمران، ۷) اشاره کرد. در احادیث نقل شده از پیامبر اسلام ﷺ و ائمه معصومین علیهم‌السلام نیز به کرات به اهمیت علم و علم‌آموزی اشاره شده است. برای مثال نبی اکرم ﷺ می‌فرماید: «طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ وَ...» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۶۷، ص ۶۸)؛ «أَطْلُبُوا الْعِلْمَ وَ لَوْ بِالصَّنِينِ» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۱۷۷). به‌طور یقین منظور از علم

در کلام پیام علوم غیردینی بوده است؛ چراکه علوم دینی در چین و نزد مشرکین وجود ندارد؛ همچنین نه تنها نهضت ترجمه و ترجمه کتب مختلف مورد نكوهش ائمه معصومین علیهم‌السلام قرار نگرفت (نجف‌پور و همکاران، ۱۳۹۰) بلکه ایشان و شاگردان‌شان در گسترش علوم و پاسخ‌گویی به بسیاری از شبهاتی که پس از ترجمه آثار یونانی و یا حضور دانشمندان دیگر بلاد در جامعه اسلامی ایجاد می‌شد نقش غیرقابل انکاری داشتند.

در جمهوری اسلامی نیز از ابتدا شیوه حکمرانی بر پایه‌های آموزه‌های اسلامی بنا شد و علم‌آموزی مورد تشویق بالاترین جایگاه دینی - سیاسی قرار گرفت. به طوری که در فرمایشات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای ایران باید در دنیا به جایگاهی برسد که اگر کسی به دنبال دستیابی به تازه‌های علمی باشد، مجبور باشد زبان فارسی را یاد بگیرد (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۰۷/۲۷). همچنین نگاه ایشان به بحث ترجمه و انتقال علوم از کشورهای دیگر مثبت بوده است به طوری که می‌فرمایند: «نگاه کنید ببینید در دنیا چه چیزهایی منتشر می‌شود که دانستن آن برای جوان ایرانی لازم است؛ ترجمه کنید، پول بدهید ترجمه کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۰۹/۱۹).

عامل دوم عبارت است از، افزایش احساس نیاز مسلمین به علوم و معارف سرزمین‌ها و تمدن‌های دیگر؛ مسلمانان در ابتدای امر برای انجام وظایف دینی خود نیازمند کسب علوم مختلفی بودند آن‌ها ریاضیات را برای تقسیم ارث، هندسه و جغرافیا را برای قبله‌شناسی و راه‌های حج و نجوم را برای کمک برای اثبات ماه رمضان و اعیاد و ضبط دقیق اوقات نماز داشتند (شفیعی کدکنی، ۱۳۴۰)؛ همچنین فتوحات سده اول و دوم هجری و گسترش قلمرو اسلامی باعث شد تا مسلمانان با تمدن‌های بزرگ دیگر پیوند فکری برقرار کنند و سدد پاسخگویی به سوالات پرشماری باشند که ایراد می‌شدند (هاشمی و حیدرپور، ۱۳۹۲).

در عهد قاجار مجموعه عواملی باعث بیداری ایرانیان شد که به طور کلی می‌توان این عوامل را برشمارد:

۱. انقلاب‌های دموکراسی خواهانه در غرب مانند انقلاب فرانسه؛ ۲. شکست ایران از

روسیه بر اثر مطامع استعماری برخی دولت‌های اروپایی و بی‌کفایتی دربار قاجار و ۳. تفکرات ترقی خواهانه عباس میرزا (۱۲۱۲-۱۱۶۸)، نایب‌السلطنه، و دیگر روشنفکران و اندیشه‌ورزان (خسرویگی و فیضی، ۱۳۹۱). آغاز شکل‌گیری سلسله قاجار با جنگ‌های داخلی آقا محمدخان سپری شد اما در دوره فتحعلی‌شاه (۱۲۱۳ - ۱۱۵۰) تعاملات ایران با دیگر کشورها بیشتر شد. در همین دوره ایران درگیر جنگ با روس‌ها می‌شود و اگرچه ایرانیان از نفرات بیشتری برخوردار بودند اما نیروهای روسی به دلیل داشتن نظم نظامی و فنون جدید با تعداد کمتر توانستند ایرانیان را شکست دهند (حسین طلایی و نجفیان رضوی، ۱۳۹۰)؛ از این رو شاهان قاجار به فکر تجهیز و به روزرسانی سپاه ایران با الگوگیری از نظام غربی افتاد (آبراهیمان، ۱۳۸۷، ص ۶۸).

پیش از انقلاب اگرچه مظاهر علوم و تکنولوژی‌های مختلف در ایران دیده می‌شد اما هیچ‌کدام حاصل دسترنج دانشمندان ایرانی نبودند و کشور در ابتدایی‌ترین موارد وابسته به بیگانگان بود. پس از انقلاب به‌طور یقین تحمیل جنگ نابرابرانه در کنار تحریم‌های ظالمانه دو مورد از اصلی‌ترین انگیزه‌های شروع حرکت عظیم علمی و به دست گرفتن ابتکار عمل بوده است. نکته در خور توجه این است که در جمهوری اسلامی تا زمانی که احساس نیاز وجود نداشته است عملاً حرکتی هم صورت نگرفته است. برای مثال، پیشرفت علمی در زمینه‌هایی همچون کشاورزی به دلیل سهولت در واردات در خور توجه نبوده است؛ همچنین با اینکه ایران یکی از بزرگترین میادین نفتی جهان را در اختیار دارد، تا ابتدا دهه ۹۰ تا زمانی که مانعی برای تامین بنزین فرامرزی وجود نداشته است خودکفایی در بنزین نیز وجود نداشته است.

۲-۳. مرحله ابتدایی یا تحصیل علوم

پس از اینکه حاکمان جامعه به یک ثبات نسبی در ایجاد امنیت در جامعه می‌رسند و همین‌طور متوجه عقب‌افتادگی علمی در کشور می‌شوند، دومین مرحله در جهت ایجاد یک نهضت علمی، دستیابی به علوم دیگر حوزه‌های علمی در دنیا است. این امر با

ارسال محصل به خارج از کشور یا استخدام معلمان خارجی در کشور در کنار جمع‌آوری کتب انتشار یافته در حوزه‌های علمی برتر می‌شود؛ از این رو ساخت کتابخانه‌ها نیز رونق می‌گیرد.

در عهد ساسانی اردشیر بابکان (۲۴۲-۱۸۰ م) افرادی را به هند، چین، روم و عراق اعزام کردند تا از تمامی کتاب‌هایی که در این سرزمین‌ها وجود دارد نسخه‌برداری کنند. خسرو انوشیروان (۵۷۹-۵۰۱ م) گروهی از دانشمندان را به هندوستان فرستاد تا روش‌های درمانی و گیاهی هندی را بیاموزند و کتاب‌های آنان را به ایران بیاورند (نجف‌پور و همکاران، ۱۳۹۰).

در عهد عباسی، هارون رشید (۱۹۳-۱۴۵ ق) افرادی را مأمور سفر به کشورهای مختلف و جمع‌آوری آثار علمی مورد نیاز جامعه اسلامی کرد تا نسخه‌های کتب را خریداری کنند و متعاقباً افراد زیادی را به کار ترجمه آن‌ها گماشت (اولیری، ۱۳۷۴، ص ۲۳۷؛ جان احمدی، ۱۳۷۹). او دانشمندان علوم گوناگون را از کشورهای مختلف به دربار خود دعوت می‌کرد تا به ترجمه کتب جمع‌آوری شده پردازند. کتب طب یونانی که در فتوحات به دست آمده بود به همراه کتب جمع‌آوری شده توسط خلفای پیشین و یا کتب ترجمه شده در بیت‌الحکمه جمع‌آوری شد (صفا، ۱۳۸۴، ص ۶۷). بیت‌الحکمه هم کتابخانه و هم مرکز ترجمه و هم مرکز پژوهش‌های علمی بوده است (فانی، ۱۳۶۰). این مرکز وظیفه مهم گردآوری نسخ متون کهن سراسر مملکت اسلامی و کشورهای دیگر را به عهده داشت (میلانی، ۱۳۸۴).

در عهد قاجار، با ایجاد مدرسه‌ی دارالفنون در سال ۱۲۳۰ هجری شمسی، اعزام به خارج برای تحصیل در دوره نوینی قرار گرفت. پس از پیروزی مشروطه، اعزام دانشجویان به خارج حالت رسمی پیدا کرد و قوانینی برای این امر تعیین شد. میرزا تقی‌خان امیرکبیر (۱۲۳۰-۱۱۸۵) تصمیم داشت هر چیزی که منجر به توسعه و ترقی کشور می‌شود فراهم کند او برخلاف عباس‌میرزا که تنها راه تحول را توسل به اروپاییان می‌دید تصمیم گرفت یک گام جلوتر رفته و ضمن اعزام محصل به خارج، در داخل کشور نیز کانون‌های آموزشی تاسیس کند؛ لذا وی اقدام به تاسیس دارالفنون و انتشار

روزنامه رسمی سراسری کرد (قاسمی پویا، ۱۳۷۸، ص ۱۳۵). رئیس هیئت مترجمان از طرف امیر کبیر ماموریت پیدا کرد که برای آوردن معلمان خارجی به اروپا سفر کند و وی معلمانی را که دولت اتریش برای تدریس در دارالفنون انتخاب کرده بود به ایران آورد (کیان‌فر، ۱۳۸۴).

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مسئله اعزام دانشجو به خارج با وقفه ای روبرو شد، اما بعد از چند سال، برای تأمین نیروی علمی دانشگاه‌ها و آموزش نیروی انسانی در مقاطع تحصیلات تکمیلی، دوباره اعزام دانشجو به خارج از کشور در دستور کار قرار گرفت (تقی‌پور ظهیر و همکاران، ۱۳۸۷). به‌طور کلی در جمهوری اسلامی تلاش‌های انجام‌شده برای کسب علم از خارج از کشور شامل ارسال دانشجویان به دانشگاه‌های خارجی، ارائه بورسیه‌های تحصیلی، ارتباط با دانشگاه‌های خارجی، تشکیل انجمن‌های علمی، برگزاری همایش‌های علمی، ارتباط با مراکز تحقیقاتی بین‌المللی و استخدام اساتید خارجی در دانشگاه‌های ایران می‌شود.

۳-۳. مرحله توسعه (نهضت ترجمه)

اصل ترجمه علمی کار بسیار بزرگ و ارزشمندی است و کمتر از ابداع نیست (فروخ، ۲۰۱۹م، ص ۱۷). همین ترجمه‌های مسلمانان بود که باعث شد اروپاییان و غربیان با نتایج فکری یونانیان، کوشش هندیان و چینیان آشنا شوند و تمدن غربی مدیون فعالیت‌های علمی مسلمانان است (شفیعی کدکنی، ۱۳۴۰) در این مرحله ترجمه کتاب‌هایی که از اقصی نقاط جهان گردآوری شده است توسط افرادی که جهت ترجمه استخدام شده‌اند شروع می‌شود و برای تمرکز بیشتر تمامی فعالیت‌های مربوط به ترجمه به صورت منسجم در یک مرکزیت (دارالترجمه، بیت الحکمه و...) انجام می‌گیرد که بیشتر این مرکزیت در جوار همان کتابخانه مرکزی بوده است. از دیگر ویژگی‌های این دوره، رونق مدارس، نشست‌های علمی و انتشار کتب ترجمه شده است. به‌طوری که همراه با نهضت‌های علمی زیرساخت‌های آموزشی و همچنین بسترهای نشر علم نیز همراه با شکوفایی نهضت توسعه پیدا می‌کند.

اولین نهضت ترجمه‌ای که در ایران ثبت شده است مربوط به نهضت ترجمه در دوره ساسانیان است. بخش اصلی این نهضت در مقارن با حکومت خسرو انوشیروان (۵۷۹-۵۳۱م) بود. در این دوره مراکز علمی عصر ساسانیان مانند سلوکیه، تیسفون و به ویژه جندی شاپور کتب با زبان‌های مختلف را به پهلوی ترجمه می‌کردند. مسلمانان بعد از فتح ایران به کتابخانه‌هایی از دانش یونانی دست یافتند که بعدها به عربی ترجمه شدند و مدرسه جندی شاپور یکی از راه‌های انتقال علوم یونانی به جهان اسلام بوده است (نجف‌پور و همکاران، ۱۳۹۰).

در دومین نهضت ترجمه در ابتدای امر هارون دانشمندان علوم گوناگون را از کشورهای مختلف به دربار خود دعوت کرد تا به ترجمه کتب جمع‌آوری شده پردازند. در این دوره نقش مرکز علمی پژوهشی بیت‌الحکمه که ابتدا به‌عنوان کتابخانه بوده است نقطه اوج نهضت ترجمه اسلامی به‌شمار می‌رود. در این مرکز دانشمندان علوم مختلف به پژوهش، ویرایش و ترجمه آثار علمی می‌پرداختند و ترجمه لفظ‌گرا و ترجمه مفهومی دو شیوه رایج در ترجمه بوده است (هاشمی، ۱۳۹۲). در عصر مامون (۲۱۸-۱۷۰ق) طبقه جدیدی از علما و مترجمان پدید آمدند که در ترجمه زبان‌های مختلف مثل یونانی، سریانی و فارسی و سانسکریت به زبان عربی ماهر بودند (جمیلی، ۱۳۸۵، ص ۶۲). در سده چهارم قمری نهضت ترجمه جای خود را به جنبش تدوین و تالیف داد و فعالیت دانشمندان در سده دوم و سوم که بیشتر به ترجمه معطوف بود در سده چهارم به بعد به تالیف و تولید گرایش پیدا کرد؛ بنابراین مسلمانان بیش از سه سده سخت مشغول ترجمه آثار علمی از تمدن‌های دیگر بودند. در این دوره زیرساخت نشر از طریق بومی‌سازی فناوری ساخت کاغذ پیشرفت قابل توجه‌ای پیدا کرد.

دایرشدن اولین اداره ترجمه در تبریز از جمله اولین رخدادهای مثبت نهضت ترجمه قاجاری محسوب می‌شود. مترجمان زبان‌های مختلف در این اداره ابتدا به ترجمه کتاب‌های نظامی می‌پرداختند (حسین طلایی، ۱۳۹۰). صنعت جدید چاپ نوین برای اولین بار با ۴۰۰ سال تأخیر وارد کشور شد (خسرویگی و فیضی، ۱۳۹۱). در دوره حکومت ناصرالدین

شاه (۱۲۷۵ - ۱۲۲۷) نهضت ترجمه به اوج خود رسید (خسرویگی و فیضی، ۱۳۹۱). دارالفنون اولین کالج فرنگی ایران بود که از بدو تاسیس به مترجمان وابسته بود و در آن ترجمه بیشتر شامل کتاب‌های نظامی، علوم پایه و پزشکی می‌شد (کیان‌فر، ۱۳۸۴). رئیس دارالترجمه همایونی تعداد زیادی مترجم با حقوق بسیار بالا استخدام کرد و کتاب‌های تاریخی بسیاری را به فارسی ترجمه کرد (قاسمی‌پویا، ۱۳۷۸، ص ۶۲). در سال ۱۳۰۰ دارالترجمه و دارالتالیف ناصری تاسیس شد و جمعی از دانشمندان و آشنایان با فن ترجمه در آن گرد هم آمدند. بنابراین این‌طور می‌توان گفت که ترجمه امروزی ما ادامه راهی است که عباس میرزا آغازگر آن بود و در دارالفنون و دارالترجمه به بلوغ رسید (خسرویگی و فیضی، ۱۳۹۱).

پس از انقلاب اسلامی ترجمه کتاب یکی از اولویت‌های برجسته بوده است. بر اساس بررسی آمارهای نشر در چهار دهه پیروزی انقلاب نشان می‌دهند به ترتیب ۹۸۰۴، ۲۶۸۸۶، ۸۴۱۹۳ و ۱۵۱۴۲۰ عنوان کتاب در دهه‌های اول تا چهارم انقلاب ترجمه شده‌اند (وبسایت موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۴۰۰). با این حال به دلیل نبود سازمان متولی ترجمه، چیزی به شکل نهضت ترجمه وجود ندارد و اگر ترجمه‌ای هم انجام می‌گیرد به صورت سلیقه‌ای و بدون برنامه‌ریزی در سطح کلان و سازمان‌یافتگی است.

۳-۴. مرحله درخشش یا تمدن‌سازی

مهمترین ویژگی مرحله درخشش یا تمدن‌سازی، گذر از مرحله ترجمه و هضم مطالبی است که از طریق ترجمه کسب شده است؛ به طوری که دانشمندان با مقایسه و تطبیق علوم ترجمه‌شده به راستی آزمایی این مطالب پرداخته و از درون این مطالب به یافته‌های جدید و بدیعی می‌رسند که پیش از آن سابقه نداشته است؛ همچنین در این دوره علوم کاربردی‌تر شده و در قالب فناوری و تمدن وارد زندگی روزمره مردم عادی جامعه می‌شوند.

در عهد ساسانیان جندی شاپور مرکزیت علمی پیدا کرد و مدرسه جندی شاپور محلی برای تلفیق علوم و افکار یونانی، هندی و فارسی بود (نجف‌پور و همکاران، ۱۳۹۰) و در

همین جا بود که طب یونانی با طب ایرانی و هندی با هم در آمیخته شد. این مدرسه انجمنی بین‌المللی از دانشمندان ایرانی، یونانی و هندی بود که با یکدیگر به فعالیت‌های علمی می‌پرداختند. در این دوره به علم طب بیشتر از فلسفه و ریاضی توجه می‌شده است (صفا، ۱۳۸۴، صص ۳۷-۳۸). در این عصر گسترش علم در ایران به صورت خارق‌العاده‌ای صورت گرفت به طوری که انوشیروان به شخصه با دانشمندان مختلف مباحثه می‌کرده است (صفا، ۱۳۸۴، ص ۴۰). بعدها همین مدرسه حلقه اتصال علوم جهان باستان به علوم اسلامی شد (مسجدجامعی، ۱۳۸۰).

در انتهای نهضت ترجمه اسلامی جامعه علمی آن روز از آثار ترجمه شده اشباع شد و تقریباً کتاب مهمی برای ترجمه باقی نماند. در این دوره بیت‌الحکمه با کاربری جدید به مرکزی جهت پژوهش‌های علمی تبدیل شد (فانی، ۱۳۶۵). پس از مدتی مسلمانان خود دستگاه معرفی جدیدی بنا کردند که در عین استقلال به سنت‌های فکری گذشته نیز وابستگی داشت (مسجدجامعی، ۱۳۸۰). بر پایه کتاب‌های ترجمه شده و همچنین پژوهش‌هایی که خود مترجمان و شاگردان آن‌ها انجام می‌دادند کتاب‌های زیادی تالیف گردید که بعدها در دوران رنسانس و نهضت علمی اروپاییان به زبان لاتین برگردانده شدند (ناظری، ۱۳۸۳). بدین شکل مسلمانان بهترین معارف هر ملتی را اخذ کردند و میراث علمی آشوری‌ها، بابلی‌ها، مصریان، ایرانیان، هندیان و یونانیان را به ارث بردند و همه این معارف را با هم ترکیب شدند. علم حساب و علم جبر بسط پیدا کرد و از آموزش جبر و هندسه اصول هندسه تحلیلی و هندسه فضایی ایجاد شد (شفیعی کدکنی، ۱۳۴۰). مسلمانان وسایل بسیاری برای رصد ستارگان اختراع نمودند که می‌توان به ذات السموت و ارتفاع و ذات اوتاد اشاره کرد (شفیعی کدکنی، ۱۳۴۰). باروت و سلاح گرم، کشف اسید سولفوریک و الکل، تصفیه فلزات، رنگ کردن لباس و چرم، ضد آب کردن لباس، سوزن مغناطیسی و جلوگیری از زنگ‌زدن آهن از دیگر مظاهر پیشرفت علمی در تمدن اسلامی بود (شفیعی کدکنی، ۱۳۴۰). در علم پزشکی شرح عمل‌های جراحی و تشریح و ترسیم حدود دویست وسیله جراحی توسط ابوالقاسم زهراوی (۴۰۳-۳۲۴ ق) صورت گرفت او برای بیماری هموفیلی، سوزاندن زخم و شکستن

سنگ‌های مئانه نیز ترندهای خاص خود را داشت. ایجاد بیمارستان‌های مجهز، تشخیص تفاوت آبله و سرخک، داروسازی و ترکیب داروها از دیگر افتخارات مسلمانان بود (میلانی، ۱۳۸۴).

اما برخلاف دو دوره ساسانیان و عباسیان نهضت ترجمه که با هدف نهضت علمی و پیشرفت علمی در کشور به وسیله عباس میرزا شروع شد، با اینکه دستاوردهایی نیز به همراه داشت اما هرگز نتوانست به مرحله تمدن‌سازی برسد. شاید اصلی‌ترین دلیل این امر را می‌توان ترجمه‌زدگی و غرب‌زدگی دانست. در این دوره قریب به اتفاق افرادی که برای تحصیل علم به کشورهای دیگر اعزام شدند، پس از مدتی هویت فرهنگی و ملی خود را فراموش می‌کردند و خود باعث نفوذ بیشتر استعمار در کشور می‌شدند. از طرفی نهضت ترجمه در این دوره از ترجمه علمی به ترجمه فرهنگی تغییر مسیر داد و بخش مهم آثار به جا مانده از دوره ترجمه قاجاری مربوط به رمان‌های تاریخی و عاشقانه هستند.

بعد از انقلاب، ایران به‌عنوان یکی از پیشروان تحقیقات پزشکی و داروسازی شناخته می‌شود و صنایع خودروسازی، صنایع فولاد و صنایع پتروشیمی، نفت و گاز، برق و صنایع دفاعی در کشور توسعه نسبی پیدا کرده‌اند و به‌صورت ویژه دستاوردهای مهمی در توسعه فناوری‌های هسته‌ای و فضایی حاصل شده است (نصیری، ۱۳۹۴؛ راجی و خاتمی، ۱۳۹۷، صص ۱۵۳ - ۲۱۰). یکی از اصلی‌ترین شاخص‌های اندازه‌گیری پیشرفت علمی در کشورها میزان مقالات علمی تولیدشده می‌باشد. از سال ۲۰۱۱ به بعد ایران به جمع ۲۰ کشور برتر تولیدکننده مقالات علمی پیوسته است و از سال ۲۰۱۶ رتبه شانزدهم جهان را از آن خود کرده است؛ با این حال ایران در دهه گذشته تنها توانسته است جایگاه خود را در بین کشورهای برتر حفظ کند و صعود چشمگیر به پله‌های بالاتر رخ نداده است (scimagojr.com مورخ ۲۰۲۱). این مظاهر شکوفایی علمی و تمدن‌سازی پس از انقلاب اسلامی ایران، نشانگر تلاش کشور در زمینه‌های مختلف و بهره‌گیری از ظرفیت‌های داخلی بوده است که از طریق کسب علم و بومی‌سازی علوم مختلف حاصل شده است؛ اما به دلیل عدم توجه به الزامات حوزه ترجمه و حوزه نشر علم، متأسفانه رشد علمی به

تعویق افتاده است. با توجه به نیاز شدید به پیشرفت علمی با انگیزه‌های مذهبی، سیاسی و اقتصادی که در کشور وجود دارد، عبور از مرحله اول و دوم نهضت علمی واقع شده و مدت‌هاست که به صورت سازمان‌نیافته در مرحله ترجمه قرار گرفته‌ایم.

۴. الزامات حوزه ترجمه

۴-۱. استقرار سازمان ترجمه

ساماندهی امر ترجمه به جز با ایجاد یک ساختار منسجم، قدرت‌مند و بدون وابستگی به دولت امکان‌پذیر نیست. باید دستگاهی ایجاد شود که مانند بیت‌الحکمه فقط بر کار ترجمه مدیریت و نظارت داشته باشد و در حقیقت هدف‌گذاری و برنامه‌ریزی جهت رسیدن به اهداف را در حوزه ترجمه را به عهده بگیرد و از هرگونه تشتت و تفرق پیشگیری کند. سازمان مسئول ترجمه باید مستقل از دولت باشد و طرح قانونی آن برای ثبات و قوام بیشتر به تصویب مجلس برسد؛ از این رو مسیر و حرکت سازمان تحت تاثیر رفت و آمد دولت‌ها قرار نمی‌گیرد و درگیر مسایل حاشیه‌ای نمی‌گردد (کاسمی، ۱۳۵۲). از جمله مزایای تاسیس چنین سازمانی می‌توان به تسهیل فرآیند ترجمه، افزایش کیفیت ترجمه، استفاده از تکنولوژی، توسعه بازار، توسعه مهارت‌های ترجمه، ارائه خدمات ترجمه به سازمان‌ها و شرکت‌ها، ارائه خدمات ترجمه به عموم مردم اشاره کرد. سازمان ترجمه باید منحصراً به کار ترجمه اشتغال داشته باشد و خود را درگیر مسائل حاشیه‌ای مربوط به تالیف، تلخیص و اقتباس نکند تا از مأموریت اصلی و مهم تر خود غافل نشود. از نمونه‌های موفق چنین سازمانی می‌توان به سازمان لغت‌نامه اشاره کرد که با ریاست علی‌اکبر دهخدا و بعدها مفاخر دیگری همچون دکتر محمد معین و دکتر سیدجعفر شهیدی بدون توجه به تغییرات و تبدیلات سیاسی و دولتی و کارزارهای انتخاباتی به کار خود مشغول بودند (کاسمی، ۱۳۵۲).

۴-۲. تخصیص بودجه کافی

تخصیص بودجه کافی برای یک نهضت ترجمه پایدار و موثر بسیار مهم و حیاتی

است. در واقع، بودجه کافی به مترجمان و ناشران کمک می‌کند تا بتوانند ترجمه‌های با کیفیتی را در حوزه‌های مختلف ارائه دهند. همچنین، بودجه کافی به مترجمان و ناشران کمک می‌کند تا بتوانند به بهترین شکل ممکن در ترجمه و انتشار آثار با کیفیت، در سطح جهانی رقابت کنند.

در دوره نهضت اسلامی بودجه بیت‌الحکمه را خلیفه تعیین می‌کرد و طبق برخی روایات افرادی افراد هم‌وزن چیزی که ترجمه می‌کردند طلا می‌گرفتند. در عهد ساسانیان، عباسیان و قاجاریه هزینه ترجمه، طبع و نشر کتب به امر پادشاهان و از خزانه دولتی پرداخته می‌شده است. باید ظرفیتی ایجاد شود که مترجمان سازمانی از نظر مالی تامین باشند و به‌عنوان شغل اصلی خود به امر ترجمه مشغول باشند. همچنین دخالت و همکاری بخش خصوصی در نهضت ترجمه امری ناکافی، اما لازم است.

۳-۴. گزینش کتب و مترجمین

در نهضت ترجمه اسلامی افرادی که در بیت‌الحکمه مشغول ترجمه آثار بودند از نخبگان علمی زمان خود بودند و در انتخاب نسخه‌های اصلی و سواس زیادی به خرج می‌دادند به طوری که برای دسترسی به نسخه اصیل مجبور بودند تمامی نسخه‌های یک کتاب را با هم مقایسه کنند، افراد نخبه به انتخاب خلیفه و با میل باطنی خود به سفرهای دور و طولانی اعزام می‌شدند و آثار علمی مورد نیاز جامعه را برای ترجمه به دارالحکمه می‌آوردند. در این دوران دستگاه حاکم صرفاً نقش سفارش‌دهنده و حامی مالی را به عهده داشته است و انتخاب آثار مهم در علوم مختلف بر عهده نخبگان و متخصصان آن حوزه بوده است (هاشمی، ۱۳۹۲). در ابتدا ترجمه‌ها محدود به حوزه‌های خاصی همچون پزشکی، ستاره‌شناسی به فرمان خلفای عباسی بود یا برحسب نیاز جهت رویارویی کلامی با اندیشه مسیحیت و مغرب کتاب‌های فلسفی افلاطون (۳۴۷-۴۲۷ ق.م) و ارسطو (۳۲۲-۳۸۴ ق.م) ترجمه شدند. اما در ادامه ترجمه‌های صورت گرفته منحصر به موضوع خاصی نبوده است و تقریباً تمامی علوم حتی علومی همچون آشپزی، جن‌گیری و عجایب را نیز شامل می‌شده است (میلانی، ۱۳۸۴).

سازمان ترجمه باید کتاب‌هایی را برای ترجمه انتخاب کند که از بالاترین درجه اعتبار علمی برخوردار باشند؛ و همچنین در برگیرنده نیازهای اضطراری و روز کشور باشند. کتاب‌هایی که از لحاظ محتویات علمی و ادبی و اخلاقی مطابق نیاز جامعه شناخته شدند باید در کارگروه‌های مربوطه معرفی شوند و هر سال لیست این کتاب‌ها در اختیار جامعه دانشگاهی و علمی کشور قرار بگیرد. این کارگروه‌ها می‌توانند شامل افراد صاحب نظر، منتخب مترجمان و افراد دولتی باشد. دایره انتخاب کتاب‌ها باید شامل تمامی زبان‌های موجود باشد تا به مرور زمان علوم مختلف از حوزه‌های علمی دنیا به زبان فارسی ترجمه شوند.

در کنار گزینش کتاب‌ها، مترجمین نیز باید گزینش شوند. مترجمان مسلمان شرایط زیر را برای یک مترجم خوب بیان کرده‌اند (مسجد جامعی، ۱۳۸۰):

- آشنایی و تسلط کافی به زبان‌های مبدا و مقصد؛

- اشراف و تسلط بر موضوع تخصصی؛

- انس و الفت داشتن به نویسنده مبدا.

علاوه بر موارد فوق‌الذکر می‌توان ویژگی‌های دیگری همچون مهارت در ترجمه مفاهیم، دقت‌مندی، تجربه‌مندی و آگاهی از فرهنگ و تاریخ زبان مبدا را نیز برای مترجمان برشمرد. همان‌طور که در بیت‌الحکمه هر پژوهشگری جایگاه مخصوصی داشت و عده‌ای نیز مشغول به خدمت به آن‌ها بودند (میلانی، ۱۳۸۴). با توجه به اهمیت ترجمه، می‌توان از مترجمین با رتبه بالاتر برای کتب فاخر استفاده کرد.

۴-۴. پاسداری از زبان فارسی

پس از استقرار خلافت عباسیان با راه اندازی نهضت علمی و اعزام محصلین به اقصی نقاط جهان برای دستیابی به منابع علمی در زمان کوتاهی زبان عربی به نهایت گستردگی و وسعت خود رسید (جان احمدی، ۱۳۷۹). زبان عربی نه فقط زبان اعراب، بلکه زبان علمی آن دوران بوده است. در کنار فرصت به وجود آمده یک تهدید بزرگ متوجه زبان عربی شد؛ اول اینکه، کلمات جدید بسیاری از زبان‌های فارسی، نبطی، یونانی، سریانی و

هندی به زبان عربی وارد شد. در ابتدا واژه‌های بیگانه به همان شکلی که در زبان مبدا بودند وارد زبان عربی شدند اما در ادامه دانشمندان و مترجمان مسلمان با وضع کلمات و لغات مترادف به خوبی از پس این مشکل برآمدند (میلانی، ۱۳۸۴) و دوم اینکه، زبان سره عربی به دلیل گستردگی سرزمین‌های اسلامی دچار تغییر در بیان شد به طوری که تنها افرادی که در بیابان‌ها زندگی می‌کردند به زبان سره عربی تسلط داشتند و برخی از آن‌ها برای آموزش آن به شهرها می‌آمدند (جان احمدی، ۱۳۷۹).

در بسیاری از علوم اصطلاحاتی رایج شده است که در زبان فارسی معادل ندارند و همچنین مترجمین بر تمامی زبان‌ها تسلط کافی ندارند؛ بنابراین ترجمه این متون می‌تواند دارای مخاطراتی برای زبان فارسی باشد. کما اینکه نهضت ترجمه قاجاری هم‌زمان با ضعف سیاسی و عقب‌ماندگی نظامی و اقتصادی ایران بود و احساس خودباختگی در گفتگوی تمدنی وجود داشت؛ از این رو اجازه نقد و تحلیل عناصر فرهنگ غربی وجود نداشت و بسیاری از لغات و اصطلاحات خارجی به‌طور مستقیم وارد زبان فارسی شدند. از این مهم می‌توان به وسیله یک لغت‌نامه الکترونیکی ملی از زبان فارسی اصیل نگهداری کرد؛ لذا پیشنهاد می‌گردد برای ترجمه آثار از یک پایگاه علمی قوی استفاده شود که متخصصان امر بتوانند در فراخور زمان لغاتی که معادل‌سازی فارسی آن‌ها صورت گرفته است را در آن بارگزاری کنند. همچنین ساخت و انتشار افزونه‌های ویرایشگر زبان فارسی برای بسترهای مختلف که قادر به اصلاح خطاهای املائی، اشتباهات ویرایشی و نشانه‌گذاری، و نیز استانداردسازی متون فارسی باشد نیز می‌تواند به کاربردی‌تر شدن این لغت‌نامه کمک کند.

۴-۵. دقت و بازنگری در ترجمه

در ترجمه‌های قرن اخیر، یکی از مشکلات رایج ترجمه‌های نادرست و غیر قانونی بوده است. در دوره اسلامی، نگاهی فرایندمحور برای ترجمه‌ها و بازبینی گسترده صورت گرفت و کیفیت فدای کمیّت نشد. توجه تخصصی به ترجمه از اولیتهای نهضت ترجمه اسلامی بوده است و ترجمه آثار و بازبینی گسترده، نشان دهنده نگاه

فرایند محور بوده است. برای مثال، در بیت‌الحکمه بخش ترجمه به زیر واحدهای متعدد تقسیم شده بود و در راس هر واحد، یک دانشمند زبان‌دان قرار داشت که بر صحت ترجمه در آن حوزه نظارت می‌کرد و یک کاتب به‌عنوان دستیار متخصص حضور داشت (مسجدجامعی، ۱۳۸۰). هر ترجمه‌ای که در بیت‌الحکمه صورت می‌گرفته است، ابتدا اشتباهات آن توسط مصححان و مترجمان دیگر تصحیح می‌شده است و سپس خطاطی، صحافی و تکثیر آن صورت می‌گرفته است در صورت امکان، متون ترجمه شده از زبان سریانی با متن یونانی خود مقایسه می‌شد؛ همچنین، ترجمه‌های عربی از یونانی با استفاده از نسخه‌های خطی جدید مورد تجدید قرار می‌گرفتند (میلانی، ۱۳۸۴).

کتاب‌های ترجمه‌شده در نهایت باید از دو جهت علمی و هم ادبی ویراست شوند. بیشتر کتاب‌های علمی و تخصصی که توسط اساتید دانشگاهی ترجمه می‌شوند دچار نواقص ادبی هستند؛ از این رو باید گروهی از افراد در کار سازمان به تصحیح نوشته‌های مترجمان بپردازند؛ همچنین یکی از وظایف سازمان ترجمه باید پیشگیری از دوباره کاری و ترجمه دو یا چندباره کتب و رساله‌ها باید تا نیروی انسانی و بینه مالی جهت انجام کارهای موازی صرف نشود. خوش‌بختانه در انتشارات دانشگاهی قبل از شروع ترجمه کتاب استعلامی جهت تکراری‌نبودن ترجمه گرفته می‌شود و هم داوری علمی و هم داوری ادبی کتاب‌ها قبل از انتشار انجام می‌گیرد.

۴-۶. هوشیاری در برابر ترجمه‌زدگی

گاه عجز و درماندگی در تحلیل ذهنی و فکری علوم و یافته‌های جدید باعث التقاط فکری و خودباختگی فرهنگی می‌شود. بنا بر دیدگاه مقام معظم رهبری موانع تولید علم در دانشگاه شامل نگرش انحصاری به مفاهیم وارداتی و وجود روحیه ترجمه‌گرایی بر شمرده شده است. با ترجمه کتب مختلف سیلی از افکار یونانی و سایر ادیان وارد جامعه اسلامی شد و تا چند قرن افکار محافل علمی را به خود متوجه کرد. به‌طوری که شاید این نهضت در آغاز نوعی یونانی‌زدگی را در پی داشته است. رفتار مامون و یونانی‌زدگی ناشی از دوره ترجمه نمونه بارز این امر است. اما مسلمانان به

زودی توانستند با تالیفات مستقل خود و ارزیابی آثار ترجمه‌شده صحت و سقم بسیاری از تفکرات یونانی را تشخیص دهند (میلانی، ۱۳۸۴).

به عقیده عبدالعطیف بغدادی (۶۲۹-۵۵۷ق) آنچه ما ملاحظه و درک می‌کنیم دلایل ما هستند و قانع‌کننده تر هستند تا آن چه بر اساس نوشته‌ی نامداران است. فخر رازی (۶۰۶-۵۴۳ق) وزیر، پزشک و شاعر معروف می‌گوید: این برای ما، اصل باشد که اگر از گذشتگان نقل قولی به‌عنوان دلیل اقامه می‌کنیم، هر گاه آن دلیل با مشاهدات ما در تضاد باشد باید مشاهدات خود را اصل گرفته و نقل قول یا دلیل را تغییر دهیم. ابن هیثم (۴۳۰-۳۵۴ق) معتقد بود که افکار بطلمیوس (۱۶۸-۹۰م) خالی از اشتباه نیست و نمی‌تواند توجه‌کننده حرکات فلکی باشد (میلانی، ۱۳۸۴).

متأسفانه نهضت ترجمه در دوره قاجار دقیقاً به غرب‌زدگی مبتلا شد و به جای در خدمت گرفتن ترجمه برای رشد و توسعه کشور در خدمت استعمار جهت نفوذ بیشتر کشور قرار گرفت. به‌طوری که افرادی که برای تحصیل علم به کشورهای دیگر اعزام می‌شدند خود در فرهنگ غربی هضم می‌شدند و در تاریک‌خانه‌ها در پوشش روشن‌فکری پیشرفت را در گرو کنار گذاشتن اصالت ایرانی و اسلامی می‌دیدند؛ از این رو باید در کنار برنامه‌های علمی برنامه‌های فرهنگی جهت حفظ اعتماد به نفس و آگاه‌سازی مترجمین از هویت اصیل ایرانی و اسلامی در نظر گرفته شود تا دانش‌پژوهان در عرصه علم مورد تهاجم فرهنگی قرار نگیرند.

۴-۷. استمرار ترجمه

تفاوت اصلی بین دوره حاضر با دوره عباسی یا با دیگر دوره‌هایی که نهضت ترجمه در آن شکل گرفته است در این بوده است که در آن برهه از زمان پایگاه‌هایی علمی جهان که نقش خوراک برای تغذیه نهضت ترجمه داشتند همگی رو به فراموشی سپرده شده بودند و در کتابخانه‌ها و گنجینه‌های پادشاهان انبار شده بودند؛ اما امروزه پایگاه علمی جهان هر روز در حال پر بارشدن است؛ از این رو نهضت ترجمه که در دوره‌های پیشین حالت مقطعی داشت در دوره حاضر باید به موازات تولید علم در کشور باشد و

یک کار مقطعی دیگر جواب‌گوی حجم تولیدات علمی جهان نیست. در حال حاضر، زمان مضاعف‌شدن علم و دانش به کمتر از ۵ سال رسیده است و مسئله‌ای به نام «انفجار اطلاعات» مطرح است. تا زمانی که زبان جهان به وحدت نرسیده باشد، بی‌نیاز شدن از ترجمه منتفی است. بر اساس آمارهای ارائه شده، تاکنون بیش از ۱۳۰ میلیون کتاب در دنیا به چاپ رسیده و سالانه نیز ۲/۲ میلیون کتاب جدید چاپ می‌شود (وبلاک ترجمیک: مورخ ۱۳۹۸/۰۷/۲۴)؛ بنابراین، برخلاف دوره‌های قدیمی نهضت علمی که ترجمه تنها سوخت و نیروی محرکه اولیه برای نهضت علمی بود، در شرایط فعلی جهان، نهضت ترجمه امری مقطعی نبوده و نیازمند استمرار و سازکار دائمی است. این امر خود دلیل محکمی بر لزوم ایجاد ساختاری قوی و پایدار برای مدیریت ترجمه در کشور است.

۵. الزامات حوزه نشر علم

یکی از اصلی‌ترین شاخصه‌های نهضت‌های علمی پیشرفت قابل توجه در حوزه نشر آثار علمی بوده است. رواج استفاده از کاغذ در عصر هارون الرشید یکی از عوامل رواج کارهای علمی بوده است (جمیلی، ۱۳۸۵، ص ۵۵). انتشار کاغذ تحول عظیمی در امر انتظار کتاب و مطالب علمی بود. زیرا پیش از آن کتابت بر پوست‌های دباغی شده مرسوم بود. با فتح مصر نوع دیگری از کاغذ به نام بردی یا پاپیروس رایج شد اما همچنان این نوع کاغذ کمیاب بود. با فتح سمرقند مسلمانان به کارگاه‌های کاغذسازی به سبک جدید دست یافتند و تکنولوژی آن را به بغداد که پایتخت نهضت علمی بود نقطه عطفی در تاریخ کتابت پدید آورد (جان احمدی، ۱۳۷۹). در عصر قاجاریان ورود صنعت چاپ تحولی اساسی در حوزه نشر پدید آورد و دارالترجمه دارای چاپخانه‌ای مخصوص به خود به معروف به نام مطبعه دولتی بوده است (کاسمی، ۱۳۵۲). با توجه پیشرفت علم و تکنولوژی و گسترش علوم از طریق اینترنت و شبکه‌های مجازی تطبیق صنعت نشر کشور با شرایط نوین امری اجتناب‌ناپذیر می‌باشد و شاید یکی از علل کاهش شمارگان چاپ در سال اخیر را به همین امر بتوان نسبت داد. به عقیده نگارندگان نه تنها کتب جدید

باید هم در قالب کاغذی و هم قالب الکترونیکی عرضه شوند بلکه با توجه به اینکه هزینه ترجمه این کتب توسط دولت پرداخته می شود نسخه الکترونیکی باید بدون هزینه بوده و در اختیار همگان قرار گیرد. چنین حرکتی توسط تیم گوگل^۱ در سطح بین المللی در حال پیاده سازی است. هدف این تیم الکترونیکی کردن تمامی نسخه های چاپی است به طوری که دسترسی به این منابع در تمام دنیا در یک پایگاه واحد امکان پذیر باشد.

از دیگر ویژگی هایی که باعث سهولت در امر نشر می شود متن باز بودن است؛ به عبارتی باید متن باز و قابل جستجو این کتاب ها در سامانه سازمان ترجمه کشور بارگزاری شود تا به راحتی بتوان یک کلیدواژه خاص را در آن پیدا کرد. اخیراً این ویژگی در سامانه های علمی انتشار مقالات خارجی نیز مشاهده شده است که علاوه بر نسخه پی دی اف نسخه متنی آن در فضای پایگاه اینترنتی قابل مشاهده است. این امر تاثیر شدیدی در کوتاه شدن زمان جستجو در بین صدها کتاب حول محور یک کلیدواژه خاص دارد و به دلیل باز بودن متن ها به راحتی می توان متن مورد نظر را از یک کتاب استخراج کرده و مورد استناد قرار داد. همچنین با انجام چنین ویژگی ای امکان سرعت علمی و ادبی نیز کاهش پیدا می کند؛ زیرا به راحتی می توان با جستجو یک جمله در فضای مجازی به منشا اصلی آن پی برد.

با توجه به تحولات سده اخیر، افزایش روزافزون تخصص ها و رشد تعداد پژوهشگران، لازم است یک پایگاه بومی برای تسهیل شناسایی و دسترسی به افراد خبره در هر زمینه ای راه اندازی شود. در این پایگاه، اطلاعات تمامی پژوهشگران ثبت و برای هر کدام صفحه ای خاص در نظر گرفته شود؛ همچنین، تمامی فعالیت های علمی و تخصصی فرد مورد نظر در این پایگاه قابل رویت برای همگان باشد و افراد از نظر درجه علمی رتبه بندی شده باشند. برای افزایش تعامل با این پایگاه، باید افراد خود نیز بتوانند صفحه مربوط به خود را ویرایش کنند. پایگاه های اینترنتی ریسرچ گیت^۲ و لینکدین^۳ و

1. Google
2. Researchgate
3. LinkedIn

بانک اطلاعاتی بین‌المللی و پایگاه اینترنتی زینگ^۱ به‌عنوان نمونه‌هایی از بانک‌های اطلاعاتی معتبر می‌توانند به‌عنوان الگویی برای پایگاه بومی در کشور ما مطرح شوند. بحث یکپارچه‌سازی استانداردهای تحقیقات باید از دو منظر یکپارچه‌سازی اجرای پژوهش‌های علمی و یکپارچه‌سازی نگارش پژوهش علمی مد نظر قرار گیرد. برای مثال، در حوزه علوم طبیعی باید روش‌های استاندارد و مورد تایید در زمینه‌های آزمایشگاهی به صورت کدهای شده و مشروح در یک سامانه اینترنتی قابل دسترسی و استناد باشد؛ همچنین در زمینه نگارش باید، استاندارد خاصی برای زمینه‌های مختلف علوم انسانی و علوم طبیعی تعریف شود و کلیه نشریات کشور بر مبنای همین استاندارد نسبت به انتشار مطالب علمی اقدام کنند. از سوی دیگر نحوه استناد به منابع علمی در متن مقالات^۲ و در انتهای مقالات^۳ نیازمند توجه دو چندان می‌باشد و از سالیان دور در کشورهای غربی استانداردهای بین‌المللی برای این امر تدوین شده است حتی نرم‌افزارهای خاصی (همچون اندنوت^۴) جهت تسهیل در امر تغییر غالب منابع همسوبا انواع استانداردها منتشر شده است؛ بنابراین طراحی چنین نرم‌افزارهایی به یکپارچه‌سازی استناد به منابع علمی دیگر کمک دو چندان خواهد کرد یا حداقل می‌توان نشریات علمی را ملزم نمود تا در کنار هر مقاله‌هایی که منتشر می‌کنند فایل قابل بارگیری نحوه استناد صحیح آن را نیز در اختیار محققان قرار دهند.

یکی از راه‌های جلوگیری از هدر رفت منابع، همانندجویی در مورد انجام پژوهشی است که محققان هنوز دست به انجام آن نزده‌اند. خوشبختانه چنین سامانه‌ای توسط پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایران داک) در کشور راه‌اندازی شده است. این سامانه با جست‌وجوی خودکار در متن کامل پایان‌نامه‌ها و رساله‌های موجود در ایران‌داک، نوشته‌های همانند را بازیابی و میزان همانندی و منع اطلاعات مشابه را نمایش

1. Xing
2. Citation
3. Reference
4. End note

می‌دهد. کاربران پس از ورود به سامانه، می‌توانند نوشته‌های خود را بارگذاری و نتیجه‌ی همانندجویی را در کوتاه‌ترین زمان ممکن دریافت کنند. با این حال گستره و دسترسی استفاده از این سامانه باید وسیع‌تر شده و تمام سازمان‌های تولید علم از دانشگاه و حوزه تا مراکز دولتی و صنعتی را در برگیرد.

نتیجه‌گیری

در موقعیت کنونی جمهوری اسلامی تمامی منابع لازم جهت تبدیل شدن به یک تمدن بزرگ را دارد. چنین چیزی محقق نخواهد شد مگر اینکه در وهله تمامی علوم موجود در جهان به دایره زبان فارسی اضافه شوند و متخصصانی در این زمینه تربیت شوند؛ در ادامه این متخصصان و شاگردانی که تربیت شده‌اند خود می‌توانند پرچم‌داران علوم جدید و تمدن اسلامی گردند. اگر به‌طور کلی وضعیت جمهوری اسلامی را از نظر پیشرفت در نهضت علمی بررسی شود در حال حاضر جمهوری اسلامی در بین مرحله ترجمه و مرحله تولید علم قرار گرفته است. برای استمرار نهضت علمی تقویت تمامی مراحل آن امری انکارناپذیر است و عبور از یک مرحله به معنای بسته‌شدن پرونده آن نیست بلکه باید تمامی مراحل در کنار یک دیگر استمرار داشته باشند. اعزام دانشجو و اتصال بدنه علمی کشور بدون واسطه به حوزه‌های تمدنی دیگر یکی از مهمترین زمینه‌های تقویت نظام ترجمه و در ادامه تولید علوم بومی در کشور است. برای ایجاد یک تمدن لازم است که گستره اکتشاف علوم جدید وسیع‌تر باشد و حوزه‌های علمی بیشتری را در بر بگیرد. در صورتی که جمهوری اسلامی بتواند به این سطح از تولید علم برسد آینده اقتصادی، نظامی و سیاسی آن نیز تضمین خواهد شد و می‌تواند از قدرت علمی خود جهت نفوذ خود به کشورهای دیگر استفاده کند. این امر نیز مانند نهضت ترجمه نیازمند ساختارمند کردن و نظام‌مند کردن بدنه علمی کشور و جهت‌دهی به جامعه علمی کشور است. تا زمانی که اهتمام کافی به موارد بیان شده صورت نگیرد پیشرفت علمی، تشکیل تمدن نوین ایرانی اسلامی، فضای گفتگو با زبان جهانی، پذیرش مفاهیم تازه و نهادسازی در حد شعار باقی خواهد ماند.

فهرست منابع

* قرآن کریم

** نهج البلاغه

۱. آبراهمیان، یرواند. (۱۳۸۷). ایران بین دو انقلاب (مترجمان: احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، چاپ سیزدهم). تهران: نشر نی.
۲. آقا بزرگ الطهرانی، محمد محسن. (۱۳۷۲). الذریعة الی تصانیف الشیعة (ج ۴، مترجم: محمد آصف فکرت). مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۰۵ق). لسان العرب. قم: آداب الحوزة.
۴. اولیری، دلیسی. (۱۳۷۴). انتقال علوم یونانی به عالم اسلامی (مترجم: احمد آرام). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۵. بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم. (۱۳۷۶). قرآن ناطق. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۶. تقی‌پور ظهیر، علی؛ پاشا شریفی، حسن و ذوالفقاری زعفرانی، رشید. (۱۳۸۷). بررسی وضعیت اعزام دانشجو به خارج به منظور ارائه‌ی چارچوب ادراکی مناسب در آموزش عالی کشور. فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، ۱(۲)، صص ۲۹-۵۴.
۷. جان‌احمدی، فاطمه. (۱۳۷۹). نهضت ترجمه، نتایج و پیامدهای آن: بررسی تاریخ ترجمه در دوره اول خلافت عباسیان. تاریخ اسلام، ۱(۴)، صص ۸۶-۱۴۲.
۸. جمیلی، رشید. (۱۳۸۵). نهضت ترجمه در شرق جهان اسلام در قرن سوم و چهارم هجری (مترجم: صادق آیینه‌وند). تهران: سمت.
۹. حسین طلایی، پرویز؛ نجفیان رضوی، لیلا. (۱۳۹۰). علل گرایش به ترجمه کتاب‌های تاریخی در عصر قاجار (با نگاهی به جریان‌های عمده ترجمه در ایران). پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۱۱(۱)، صص ۲-۱۴.

۱۰. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۲/۰۹/۱۹). بیانات، در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی. برگرفته از پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24721>
۱۱. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۱/۰۷/۲۲). بیانات، در اجتماع مردم اسفراین. برگرفته از پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21208>
۱۲. خسرویگی، هوشنگ؛ فیضی، محمد خالد. (۱۳۹۱). ترجمه در دوره قاجار (از ۱۲۱۰ ق. تا پایان دوره مظفری). ادب فارسی، ۲(۱۰)، صص ۱۲۵-۱۴۶.
۱۳. راجی، سیدمحمدحسین؛ خاتمی، سیدمحمدرضا. (۱۳۹۷). صعود چهل ساله. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
۱۴. راغب الاصفهانی. (بی‌تا). المفردات فی غریب القرآن (محقق: سید کیلانی). بیروت: دارالمعرفه.
۱۵. رامیار، محمود. (۱۳۷۹). تاریخ قرآن. تهران: امیرکبیر.
۱۶. سبحانی‌نژاد، مهدی؛ افشار، عبدالله. (۱۳۸۸). مانع‌زدایی از نهضت تولید علم، راهکارهای بنیادی در نوآوری فعالیت‌های پژوهشی دانشگاهی. مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۱۳(۱)، صص ۴-۲۱.
۱۷. سلماسی‌زاده، جواد. (۱۳۶۹). تاریخ ترجمه قرآن در جهان. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۱۸. شفیع‌ی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۴۰). نهضت علمی اسلامی. نامه آستان قدس، ش ۵، صص ۲۴۷-۲۵۰.
۱۹. صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۸۴). تاریخ علوم عقلی در تمدن اسلامی تا اواسط قرن پنجم. تهران: انتشارات رامین.
۲۰. صفارزاده، طاهره. (۱۳۶۶). اصول و مبانی ترجمه. تهران: جهاد دانشگاهی.
۲۱. فانی، کامران. (۱۳۶۰). بیت‌الحکمه و دارالترجمه. نشر دانش، ۲(۷)، صص ۱۸-۲۹.

۲۲. فروخ، عمر. (۲۰۱۹م). عبقریه العرب فی العلم و الفلسفه (چاپ دوم). بیروت: المكتبة العلمية و مطبعتها.
۲۳. فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۲۸ق). المصباح المنیر (ج ۱، محقق: محمد یوسف شیخ). بیروت: المكتبة العصرية.
۲۴. قاسمی پویا، اقبال. (۱۳۷۸). مدارس جدید در دوره قاجاریه: بانیان و پیشروان (چاپ اول). تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۲۵. کاسمی، نصرالله. (۱۳۵۲). نهضت عظیم ترجمه، سازمان ترجمه کشور. گوهر، (۹)۱، صص ۹۸۳-۹۷۷.
۲۶. کتاب بعد از انقلاب چه سرنوشتی پیدا کرد؟ وبسایت موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی <https://psri.ir/?id=iq40rhla>
۲۷. کیان فر، جمشید. (۱۳۸۴). نهضت ترجمه و دارالفنون. پیک نور، ۳(۱)، صص ۸۳-۹۲.
۲۸. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی. (۱۴۰۴ق). بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار علیهم السلام. بیروت: مؤسسة الوفاء.
۲۹. مسجد جامع، احمد. (۱۳۸۰). نهضت ترجمه. کتاب ماه ادبیات و فلسفه، ش ۴۱، صص ۳-۵.
۳۰. مشکور، محمد جواد. (۱۳۵۷). فرهنگ تطبیقی عربی به زبان‌های سامی و ایرانی (ج ۱). تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
۳۱. مصاحب، غلام حسین. (۱۳۸۰). دائرة المعارف فارسی. تهران: امیر کبیر.
۳۲. معلوف، لوئیس. (۱۳۸۷). المنجد فی اللغة. قم: دارالعلم.
۳۳. میلانی، امیر. (۱۳۸۴). نهضت ترجمه در اسلام. پژوهش و حوزه، ۶(۲۳)، صص ۱۵۶-۱۷۹.
۳۴. ناظری، محمدرضا. (۱۳۸۳). ترجمه متون مسلمین در اروپا. فصل‌نامه تاریخ اسلام، ۵(۱۹)، صص ۱۲۷-۱۵۱.
۳۵. نجف پور، عزیز؛ گیتی‌پسند، فاطمه و خسرپناه، عبدالحسین. (۱۳۹۰). وضعیت حوزه‌های علمی معاصر، نهضت ترجمه و زمینه‌ها و عناصر شکل‌گیری نهضت. معرفت در دانشگاه اسلامی، ۱۵(۱)، صص ۱۵۲-۱۵۹.

۳۶. نخله، رفاعه. (بی تا). غرائب اللغة العربية. بیروت: دارالمشرق.
۳۷. نصیری، علی اصغر. (۱۳۹۴). دستاوردهای انقلاب اسلامی ایران. فصلنامه فرهنگی بصیرتی تبلیغی پیام، ش ۱۱۶، صص ۶-۲۳.
۳۸. نفیسی، علی اکبر؛ فروغی، محمدعلی. (بی تا). فرهنگ نفیسی (ج ۲). تهران: خیام.
۳۹. وبلاک ترجمک: B2n.ir/z30705
۴۰. هاشمی، محمدرضا؛ حیدرپور، امیر داوود. (۱۳۹۲). بررسی نظریه اسکوپوس (هدفمندی) در نهضت ترجمه بغداد. فصلنامه مطالعات زبان و ترجمه، ش ۴، صص ۵۱-۷۵.
41. <https://www.scimagojr.com/journalrank.php?year=2021&country=IR>

References

* The Holy Quran

* Nahj al-Balagha

1. Abrahamian, Y. (1387 AP). *Iran between two revolutions* (A, Golmohammadi, & M. E, Fatahi, Trans., 13th ed.). Tehran: Ney Publications. [In Persian]
2. Agh Bozorg al-Tahrani, M. M. (1372 AP). *Al-Zari'a ila Tasanif al-Shi'a* (Vol. 4, M. A, Fekrat, Trans.). Mashhad: Islamic Research Foundation. [In Persian]
3. Beazar Shirazi, A. (1376 AP). *Talking Quran*. Tehran: Islamic Culture Publications Office. [In Persian]
4. Fani, K. (1360 AP). Bait al-Hikmah va Dar al-Tarjumah. *Nashr Danesh*, 2(7), pp. 18-29. [In Persian]
5. Farroukh, O. (2019). *Ibqariyya al-Arab fi al-Ilm wa al-Falsafa* (2nd ed.). Beirut: Al-Maktabah al-Elmiyya va Matbatuha,
6. Foyoumi, A. (1428 AH). *Al-Misbah Al-Munir* (Vol. 1, M. Y, Sheikh, Ed.). Beirut: Al-Maktaba al-Asriya. [In Arabic]
7. Ghasemi Puya, E. (1378 AP). *New schools in the Qajar period: founders and pioneers* (1st ed.). Tehran: Academic Publishing Center. [In Persian]
8. Hashemi, M. R., & Heydarpour, A. D. (1392 AP). Examining Scopus theory (purposefulness) in the Baghdad translation movement. *Journal of Language and Translation Studies*, 4, pp. 51-75. [In Persian]
9. Hossein Talei, P., & Najafian Razavi, L. (1390 AP). The reasons for the tendency to translate historical books in the Qajar era (with a look at the major trends of translation in Iran). *Critical Research Journal of Humanities Texts and Programs*, 11(1), pp. 2-14. [In Persian]
10. <https://www.scimagojr.com/journalrank.php?year=2021&country=IR>.
11. Ibn Manzoor, M. (1405 AH). *Lisan al-Arab*. Qom: Adab al-Hawza. [In Arabic]
12. Jame'i Mosque, A. (1380 AP). The translation movement. *Book of the month of literature and philosophy*, 41, pp. 3-5. [In Persian]

13. Jamili, R. (1385 AP). *The movement of translation in the East of the Islamic world in the third and fourth centuries of the Hijri* (S, Ayeenevand, Trans.). Tehran: Samt. [In Persian]
14. Jan Ahmadi, F. (1379 AP). The translation movement, its results and consequences: a study of the history of translation in the first period of the Abbasid caliphate. *Islamic History*, 1(4), pp. 142-86. [In Persian]
15. Kasemi, N. (1352 AP). Great Translation Movement, Country Translation Organization, *Gohar*, 1(9), pp. 977-983. [In Persian]
16. Khamenei, S. A. (1391 AP). *Statements in the community of the people of Esferain*. From the information website of the Supreme Leader: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21208>. [In Persian]
17. Khamenei, S. A. (1393 AP). *Statements in the meeting of the members of the Supreme Council of the Cultural Revolution*. From the information website of the Supreme Leader of Iran: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24721>. [In Persian]
18. Khosrobeigi, H., & Feizi, M. Kh. (1391 AP). Translation in the Qajar period (from 1210 A.H. to the end of the Mozafari period). *Persian Literature*, 2(10), pp. 125-146. [In Persian]
19. Kianfar, J. (1384 AP). The movement of translation and art. *Peyke Noor*, 3(1), pp. 83-92. [In Persian]
20. Maalouf, L. (1387 AP). *Al-Munjad fi al-Lugha*. Qom: Dar al-Ilm: Qom. [In Persian]
21. Majlesi, M. B. (1404 AH). *Bihar al-Anwar al-Jami'a le Durar Akbar al-Imam al-Athar*. Beirut: Al-Wafa Foundation. [In Arabic]
22. Masaheb, Q. H. (1380 AP). *Persian encyclopedia*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
23. Mashkoo, M. J. (1357 AP). *Comparative Arabic Dictionary in Semitic and Iranian languages*. (Vol. 1). Tehran: Iran Culture Foundation. [In Persian]
24. Milani, A. (1384 AP). Translation movement in Islam. *Research and Hawzah*, 6(23), pp. 156-179. [In Persian]

25. Nafisi, A. A., Foroughi, M. A. (n.d.). *Farhang Nafisi* (Vol. 2). Tehran: Khayyam.
26. Najafpour, A., Gitipasand, F., & Khosrpanah, A. (1390 AP). The state of contemporary scientific fields, the translation movement and the contexts and elements of the movement's formation. *Knowledge Studies in the Islamic University*, 15(1), pp. 152-159. [In Persian]
27. Nakhleh, R. (n.d.). *Ghara'ib al-Lugha al-Arabia*. Beirut: Dar al-Mashreq.
28. Nasiri, A. A. (1394 AP). Achievements of the Islamic Revolution of Iran. *Payam*, 116, pp. 23-6. [In Persian]
29. Nazeri, M. R. (1383 AP). Translation of Muslim texts in Europe. *Journal of Islamic History*, 5(19), pp. 127-151. [In Persian]
30. O'Leary, D. (1374 AP). *Transferring Greek sciences to the Islamic world* (A. Aram, Trans.). Tehran: Tehran University Press. [In Persian]
31. Ragheb Al-Isfahani. (n.d.). *Al-Mufardat fi Gharib al-Qur'an* (Seyed Kilani, Ed.). Beirut: Dar al-Ma'arifa.
32. Raji, S. M. H., & Khatami, S. M. R. (1397 AP). *Forty-year rise*. Mashhad: Astan Quds Razavi Publishing House. [In Persian]
33. Ramiyar, M. (1379 AP). *History of the Qur'an*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
34. Safa, Z. (1384 AP). *The history of intellectual sciences in Islamic civilization until the middle of the fifth century*. Tehran: Ramin Publications. [In Persian]
35. Safarzadeh, T. (1366 AP). *Principles and basics of translation*. Tehran: Jahad Daneshgahi. [In Persian]
36. Salmasizadeh, J. (1369 AP). *The history of Quran translation in the world*. Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian]
37. Shafi'ei Kadekani, M. R. (1340 AP). Islamic scientific movement. *Astan Quds*, 5, pp. 247-250. [In Persian]
38. Sobhaninejad, M., & Afshar, A. (1388 AP). Unblocking the movement of science production, fundamental solutions in the innovation of academic research activities. *Management in Islamic University*, 13(1), pp. 21-4. [In Persian]

39. Taghipour Zahir, A., Pasha Sharifi, H., & Zolfaghari Zafarani, R. (1387 AP). Examining the situation of sending students abroad in order to provide a suitable perceptual framework in the country's higher education. *New Approach in Educational Management*, 1(2), pp. 29-54. [In Persian]
40. Tarjomic weblog: B2n.ir/z30705.
41. *What happened to the book after the revolution of Iran?* The website of the Institute of Political Studies and Research. From: <https://psri.ir/?id=iq40rhla>

